

402

ERDÉLYI MÚZEUM

**AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE**

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXV. kötet

Új folyam I.

1930. 7-9. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ - KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság

1930

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

- Dr. Tavaszgy Sándor:* Magyar tudományos törekvések Erdélyben — — 215
Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi római katolikus egyház-
megyében — — — — — 231
Dr. Juhász Kálmán: A marosmenti hiteleshelyek legrégebb emlékei — — 258
Szabó T. Attila: Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének — — — 271

ADATOK AZ E. M. E. TÖRTÉNETÉHEZ:

- Dr. Boros György:* Elnöki megnyitó az E. M. E. marosvásárhelyi vándor-
gyűlésén — — — — — 278
Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület marosvásárhelyi
vándorgyűlésének története — — — — — 282

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

- György Lajos:* Valkai András életéhez — — — — — 292
Dr. Dömötör Sándor: Gyermekgyilkos nők népballadánkban — — — 294

KRITIKAI SZEMLE:

- Décsi Lajos:* Régi Magyar Költők Tára VIII. k. *Márton Istvántól* — — 299
Gálos Rezső: Mikes Kelemen Törökországi Levelei. *Márton Istvántól* — 300
Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. *Blédi Gézáttól* — — — — — 302
Dr. Egyed István: A kisebbségi kérdés. *Mikó Imrétől* — — — — — 304

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

- A filozófia, esztétika, pedagógia, irodalomtörténet, nyelvészet, ethno-
grafia, történet, stb. köréből 19 könyv és tanulmány ismertetése — 306

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TERMÉSZET- TUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

- Dr. Szádeczky Gyula:* Borszéki-fürdő forrásairól geológiai tekintetben — 11

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7–7½ iv terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 iv. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszermind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

Magyar tudományos törekvések Erdélyben.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1930. augusztus 28—30-án rendezett marosvásárhelyi vándorgyűlésének első napján, a díszgyűlésen, tartott előadás.

Irta: **Dr. Tavaszy Sándor,**

az E. M. E. bölcsészet, nyelv- és történettudományi szakosztályának elnöke.

Nagy örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy az E. M. E. t. választmányának megbízásából, ez ünnepi díszközgyűlés keretében, értekezsem az erdélyi magyar tudományos törekvésekről. Ezt annál nagyobb örömmel teszem, mert Egyesületünk történetében már is áldott hagyománnyá vált, ismételten visszatekinteni azokra, akik előttünk jártak és érettünk áldoztak, számbavenni azokat a tudományos törekvéseket, amelyekben annyian és annyian elégték. Még meg sem alakult az E. M. E., már 1855-ben gróf Kemény József, Egyesületünk egyik nagynevű alapítója, az „Erdélyi tudományos igyekezetek” című¹ számotadásában visszamegy a XVIII. századig, majd ugyanezen cím alatt gr. Kuun Géza dr.,² ez utóbbit megelőzőleg Szilágyi Sándor,³ később Jakab Elek⁴, Erdélyi Pál⁵ és Kelemen Lajos⁶ a háládatos szív nemes indulatával helyezik a hűséges emlékezés világosságába azt a sok lelkesedést, azt az olthatatlan odaadást és azt a törhetetlen igyekezetet, amellyel tudós elődeink aktivitásban igyekeztek tartani az emberi szellem egyik legnagyobb képességét: *a tudományos tevékenységet.*

És ha volt jelentősége a múltban a tudományos „igyekezetek” számbavételének, úgy különös jelentősége van a megpróbáltatásokkal és kísértésekkel teli jelenben, amikor a magyar tudományos folytonosság elejtésének veszedelme sokkal inkább fenyeget, mint a múltban. A magyar tudományosság multja ma nemesak kapcsoló pontokat nyújt a biztos és határozott irányú tudományos fejlődés számára, hanem nagy erkölcsi erőforrás is, amely tudományos existenciánk fenntartását táplálja. Tisza István szavai jutnak eszembe: „Nő a kultúra terhe! Súlyos-

¹ Gróf Kemény József: *Erdélyi tudományos igyekezetek.* Egykorú eredeti magányos levelek szerint. „Új Magyar Múzeum”, 1855. V. évf. 401. kk. lapokon.

² Gr. Kuun Géza dr.: *Erdélyi tudományos igyekezetek.* Erdélyi Múzeum 1900. XVII. kötet. 1 kk. lapokon.

³ Szilágyi Sándor: *Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára.* Budapesti Szemle 1858—1859. III—VII. kötetek.

⁴ Jakab Elek: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet.* Budapesti Szemle 1859. VII. kötet, 349. kk. lapokon.

⁵ Erdélyi Pál: *Az Erdélyi Múzeum félszázada.* Erdélyi Múzeum 1910. XXVII. kötet, Új folyam V. kötet, 1. kk. lapokon.

⁶ Kelemen Lajos: *Törekvések egy erdélyi múzeum alapítására.* Erdélyi Múzeum 1909. XXVI. kötet, Új folyam IV. kötet, 353. kk. lapokon.

bodik a penzum, amelyet a nemzeti léleknek el kell végeznie és minden attól függ: sikerül-e megrostálnunk azt, amit a nyugat nyújt nekünk, szélnak eresztieni a pelyvát, szemétre dobni a konkolyt és nemes magvakat ültetni a magyar lélek talajába?⁷ Az ebben a kérdésben foglalt nagy aggodalom, amely ma különös sullyal nehezedik az erdélyi magyar lélekre, különösképpen az erdélyi magyar tudományosság lelkiismeretét terhelő, mert reá vár az a felelősségteljes feladat, hogy az egyetemes, objektív igazság szolgálatát úgy végezze, hogy számbavevő, recipiáló, kritikai és értékelő munkája folytán csak nemes magvak hullhassanak az erdélyi magyar lélek talajába. *A nemzeti élet szervezetében a tudományosság az az intellektuális gerinc, amelytől függ a nemzeti szellemi élet fennmaradása.* Ha pedig megromlik vagy megtörik ez a gerinc, csak szédeleg és tétovázik tovább az egész nemzeti élet!

És különös jelentősége van az erdélyi magyar tudományos törekvésekkel való foglalkozásnak épen Marosvásárhelyen, ahol Zágoni Aranka György vásárhelyi kir. táblai ülnök rendkívül lelkes kezdeményezésére 1793-ban megvalósult a legelső magyar tudós társaság, a Magyar Nyelvmívelő Társaság.⁸ Ezzel a nagyszerű lépéssel Marosvásárhely az egész magyar kultúrtörténetben nagy tisztességet szerzett magának s Erdély kulturális jelentőségének emeléséhez nagy mértékben hozzájárult. A vásárhelyi atyák e megértő tette, e lendületes elhatározása, amellyel egy tudományos törekvés szolgálatába elsőnek állottak, olyan lelkiületről és olyan akaratról tesz bizonyosságot, amelyre boldog büszkséggel gondolhatnak vissza a jelenkori vásárhelyi nemzedékek s a jövőbe vetett bizalommal gondolunk vissza valamennyien, akiknek szívünkön fekszik a jövőerdélyi magyar tudományosság.

I.

A magyar tudományos törekvések története Erdélyben míg egyfelől nagyszerű lehetőségeket tár elénk, másfelől át van szöve ugyanazoktól a tragikus szálaktól, amelyek Erdély egész történetét olyan sötétté és zordonná teszik. A magyar tudományos törekvések története Erdélyben egyrészt olyan nevektől ékes, amelyek díszére válnának bármelyik nagy nemzet tudományosságának, másrészt tele van ez a történet kétségbeejtően fájdalmas félbemaradásokkal. *Erdély színhelye egyfelől a nagy tudományos törekvéseknek és erőfeszítéseknek, másfelől egészen határozottan megállapíthatjuk, hogy Erdély a színhelye a legnagyobb tudós-tragédiáknak.* Gondoljunk csak Apáczai Csere János, Szenczi Molnár, Misztótfalusi Kis Miklós, Körösi Csoma Sándor vagy a Benkő József és a Bolyaiak sötét árnyaktól kísért fénylő alakjaikra. Amikor tehát az erdélyi magyar tudományos törekvésekkel foglalkozunk, elsősorban mindig inkább a bennük nyilatkozó *akaratot*, mint azok realizált képét kell szemügyre vennünk. Ezzel a meg-

⁷ Tisza István: *Összegyűjtött munkái*, I. kötet, 534. lapon.

⁸ Jakab Elek: *Aranka György és az erdélyi nyelveművelő és kéziratkiadó társaság*. Abafi „Figyelő”-je, 1884. 161. kk. lapokon.

állapításunkkal nem kegyes elnézést, nem jóakarátú méltánylást követünk az erdélyi magyar tudományos törekvések számára, hanem annak a meglátásnak erőrekapását sürgetjük, hogy ezekben a törekvésekben több és nagyobb az éltető és teremtő csira, mint a kiteljesedett forma és kiérett rendszer. Az erdélyi magyar tudományos törekvések kérdéseivel tehát csak az foglalkozzék, akiben van szeretetig menő objektivitás és objektivitásig menő szeretet, aki tehát bele tud helyezkedni azokba a csaknem sorstragédiáknak nevezhető személyes életküzdelmekbe, amelyeket az erdélyi magyar tudósok minden időben az ellenséges körülményekkel, a fagyasztó közönnyel, a lenézéssel, a kicsinyességgel és a testvérharcokkal folytattak.

Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek ez a jelleme hozza magával, hogy azokban kezdettől fogva több az individuálitás, mint a kollektivitás, vagy legalább is a kollektív tudományos törekvések gyöngék, sőt erőtelenek. Tudósaink magános küzdők, akik magukra-hagyatottan, árván állanak szemben mérhetetlen nehézségekkel. Az erdélyi scholák és akadémiák, a kolostorok és káptalanok, amelyek arra lettek volna hivatva, hogy tudományos munkaközösséget alkossanak, beidegezve, sőt befagyasztva az erdélyi kisvárosok kispolgári társadalmába, csak magános küzdőket, meg nem értett és nem méltányolt magános törekvéseket tudtak kitermelni. A hegyek, völgyek között szétszórt parochiák tudós papjai pedig a tökéletes izoláció képét mutatják. Bod Péternek, a tudós igeni papnak, szinte sír a hangja, amikor Isten vitézkedő Anyaszentegyháza Históriajában elmondja, hogy ég a vágytól, hogy az idegen neveket „a magyar nyelvnek folyása szerint” adja elő, „de úgy, — mondja tovább, — ha előbb egynéhány értelmes emberekkel egyet érthettem volna ezen dolog iránt”. Hivatkozik Apáczei Csere Jánosra, aki azon fáradozott, hogy majd mindenféle tudományokhoz tartozó szókat magyarul adjon elő, azonban őt vagy senki, vagy igen kevesen követték. „E végre azért igen jó volna — mondja Bod Péter — tudós emberekből álló Magyar Társaságot a Magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más Nemzetekben vagon, felállítani.”⁹ Így merült fel Erdélyben már 1760-ban a magyar tudományos akadémiai eszme. Hány és hány erdélyi magyar tudós lelke vonaglott meg a társtalan egyedüliségben és elhagyatottságban, és hánynak a lelkében mozdult meg a vágy a testvéri tudós együttműködés után! Még ahol erőteljesebb lendületet is vett a kollektív tudományos törekvés, ott is a hosszú pusztai vándorlás minden kínjának kellett véresre marnia a lelkeket, míg az ígért és várt eszmény megvalósulásának legalább a határpontjáig érkeztek a mi tudós Mózeseink. Kereken százesztendőös küzdelemre volt szükség például ahhoz, hogy 1859. november hó 23-án az Erdélyi Múzeum-Egylet megvalósuljon. Ez a tény szimboluma az erdélyi magyar kollektív tudományos törekvéseknek. Milyen hosszú volt ez az út a Bod Péter vívódásaitól elkezdve, a Benkő József, a Zágoni Aranka György, a gróf

⁹ Bod Péter: *Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza Históriaja*. Basileában, 1760. 8—9. lapokon.

Batthyány Ignác, gróf Teleki Sámuel, Döbrentei Gábor, Bölöni Farkas Sándor nehéz tusáin keresztül a gróf Kemény József és gróf Mikó Imre *alapító tettéig*. Mennyit törődtek, kétségkedtek és reménykedtek, mennyit tervezgettek, kérleltek és áldoztak, mennyit leveleztek, kilincseltek és mennyi visszautasítást, mennyi megaláztatást szenvedtek, míg eszményeik megtestesültek és alakot nyertek. Gondoljunk csak arra, hogy gr. Batthyány Ignácnak, a tudós erdélyi katolikus püspöknek, 1785. szept. 17-én gróf Teleki Sámuelhez intézett szíves hangú levelére, melyben a tudós püspök egy tudós társaság eszméjét veti fel, Teleki Sámuel kiábrándult lélekkel minő gúnnyal jegyzi meg: „*Excellentia Vestra magnus nobis erit Apollo?*“¹⁰ A sok keserű csalódás között egymást is megsebzik azok, akiket ugyanazért az ügyért való szolgálat már elégszer megsebzett. És micsoda fájdalmas kiábrándulás lehetett azokra a tudós társaság- és múzeum-alapító hősökre nézve „a nemzet javát munkáló“ uralkodó és kormányzat részéről ért ismételt visszautasítás! Kétségtelenül nagy lelki erőre, sok személyes odaadásra, türelemre és áldozatosságra volt szükség, hogy Erdélyben a különböző tudományos törekvések kicsirázzanak, gyökeret verjenek s legalább a mostoha szituációnak megfelelő tenyészetnek induljanak. Hangsúlyoznunk kell, hogy az erdélyi magyar tudományos törekvéseket, kivéve a XVII-ik századi fejedelmi kort, többé nem a fejedelmi kegy, nem is a kormányzati akarat, de nem is a gazdag városi polgárság túlárado jókedve és bőkezősége táplálta és éllette, amint az például német földön történt, hanem egyesek személyes akaratának acélos ereje. És minő szerencse, hogy ezek között az egyesek között akadtak olyan főuri nevek, mint aminő a gróf Teleki Sámuel, gróf Batthyány Ignác, gróf Kemény József, gróf Mikó Imre, gróf Kuun Géza neve, akik maguk is tudós lelkek lévén, a személyes lelki részvétel meleg érdeklődésével és felelősségével istápolnak minden tudományos törekvést. Íme, ilyen lelki feltételek alatt, ilyen szellemi szituációban éltek a magyar tudományos törekvések Erdélyben.

II.

A lelki feltételek és a szituáció e vázlatos rajza után áttérhetünk a különböző erdélyi magyar tudományos törekvések számbavételére. Ez a számbavétel természetesen nem részletező és induktív, hanem áttekintő és átfogó természetű.

Kétségtelen dolog, hogy a XVI. századot megelőzőleg is beszélhetünk Erdélyben magyar tudományos törekvésekről, de ezek annyira szórványosak és összefüggéstelen egyes jelenségek, hogy azokat nem vagyunk képesek a történeti folytonosság egészében szemlélni. Szilágyi Sándor „Erdély Irodalomtörténete“ c. művében beszél bizonyos Erdélyi Boetiusról, aki mint dominikánus szerzetes, a XIII. században magyarazza Aristoteles filozófiáját. Hangsúlyoznunk kell Szilágyi Sándorral, hogy az erdélyi kolostorokban Boetius nem az egyetlen

¹⁰ Gr. Kemény J. i. dolgozata, 407. lapon.

filozófus. Később Küküllei János esperes nevével találkozunk, aki naiv egyszerűséggel írja meg Nagy Lajos király életét.¹¹ Majd az 1493. évből ismeretes a kolozsvári Csuda Miklós neve, aki az igaz boldogság és a praedestináció problémáival vívódik. Ezeken a neveken kívül csak a Maximilianus Transylvanus (Erdélyi Miksa) európai hírűvé vált neve érdemel megemlítést a XVI. század elejéről.¹² *Ezek a szórvaányosan ismert nevek bizonyosságai annak, hogy a XVI. század előtt is éltek és virágoztak a kor szükségeinek és igényeinek megfelelő tudományos törekvések.*

Az országnak a mohácsi vészt követő három részre való szakadása másfél százados függetlenséget és politikai önállóságot szerzett Erdélynek s ezzel Erdélyben megindult egy virágzó tudományos irodalmi élet. Igaz, hogy ez a tudományos irodalom a vallási polémikák és harcok szolgálatában állt, de viszont ezek a harcok élenkítőleg hatottak a szellemre s edzették, csiszolták, a finomabb tudományos koncepciókra és distinkciókra alkalmasabbá tették. A XVI. századi vallási harcok tudományos irodalmi hatását csak azok tagadhatják, akik nem tudnak betekintést venni a tudományos szellem phaenomenológiájába. A vallási polemikus irodalomnak ez általános tudományos hatásán túl van egy másik jelentősége is. Nevezetesen a reformáció hatása alatt a polemizáló írók a latin nyelv mellett már megszólaltatják a magyar nyelvet is s a nyelven keresztül megindul a magyar nemzeti szellemű irodalmi és tudományos élet kialakulása. *A tudomány eredményeiben internacionális, de az eredményekig vivő út az etikai értelemben vett nemzeti lelken keresztül vezet.* Nemzeti a nyelv, amely által tudományt üzünk, nemzeti karakterűek azok az etikai erők, amelyek által tudományos küzdelmet folytatunk, és nemzeti az az egész szellemi magatartás, amely által a tudományos törekvésekben részt veszünk és tudományos életet élünk. *A nemzeti sajátosságoknak a tudományban való érvényesítése nélkül épen azt a sajátos feladatot nem tudjuk elvégezni, amely minden saját nyelvű nemzetet illetékké tesz a tudományos munkára.* Ennek a nemzeti szellemű tudományosságnak hatásos kezdeteit és indításait köszönhetjük Erdélyben egy Heltai Gáspárnak, Dávid Ferencnek és Melius Juhász Péternek.

Amint a nemzeti szellem a magyar nyelvű vallási polemikus iratok útján felébredt, kezdetét veszik a theologia mellett a többi tudományok is. Először a század közepén a történettudomány, amelynek legtermékenyebb művelője Valkai András, majd a század végén Szamosközy István, aki már a magyarok eredete problémáját veti fel, majd 1593-ban a Dáciában talált feliratos kövekkel foglalkozik. Csaknem ugyanebben az időben Décsi János által megszólal a magyar jogtudomány is, sőt az ismeretlenség homályába veszett Farkas István a csilágászat művelésével tette nevét imertté.¹³

¹¹ Szilágyi Sándor: *Erdély Irodalomtörténete* c. munkája, Bp. Szemle, III. kötet 149. kk. lapjain.

¹² Dr. Dézsi Lajos: *Erdélyi arcképek és képek*. Minerva Könyvtár. Kolozsvár, 1925. 5—6. szám.

¹³ Szilágyi Sándor: i. m. Bp. Szemle, 1858. III. kötet, 174. kk. lapok.

Kétségtelen, hogy a XVI. század, mint a reformáció százada, csak a theológiának, helyesebben csak a theologiai polemiának kedvezett. Ezek a polemiák pedig formájukban lehettek darabosak, bárdolatlanok, azonban a mélységet és a komolyságot megtagadni ezektől nem lehet. Helyesen állapítja meg Szilágyi Sándor, amikor azt mondja: „... a felületesség és üresség vádja nem illetheti azokat. Ismeret nélkül senki sem lépett a küzdőterre, meggyőződés nélkül nem fogott tólat, s ezekben vélt jogot találni a kiméletlen hangra.“¹⁴ Ennek a megállapításnak igazságát bizonyítja, hogy ennek a kornak egyik legnagyobb, — bár nem erdélyi, — de Erdélyben is működött reformátora, Szegedi Kis István, *a tanulás nélküli életet élő sírnak nevezte.*

A XVI. századi erdélyi magyar tudományosság szempontjából különösen nagy jelentőséggel bírnak a biblia magyar fordításai. A fordítás feltételezte mind a bibliai nyelvek, mind a magyar nyelv tanulmányozását, mert csak ezeknek a nyelveknek öntudatos birtoklása tette alkalmassá a fordítókat nagy vállalkozásuk véghezvitelére. Igaz, hogy kezükben a nyelv csak eszköz, de ennek az eszköznek, mint drága eszköznek hasznos volta mind nagyobb elmélyülést igényelt ennek az eszköznek természetébe.

A magyar tudományos törekvések Erdélyben különösképpen a következő XVII.-ik században jutottak nagyobb virágzásra. Bocskay szabadságharca után nyugalmasabb kor, különösen pedig a Báthoryak után egyenesen aranykor következett Erdély történetében. Ez a kor adatszerűleg 1608-tól 1691-ig tartott. Míg a tulajdonképpeni Magyarországon tovább folyt a mártíromság, addig Erdélyben Bethlen Gábor, I. Rákóczy György, II. Rákóczy György és Apafi Mihály fejedelmek uralkodása alatt a hatalom védelme és bőkezű támogatása alatt a magyar tudományosság olyan erőteljes lendületet vett, amely az egyetemes európai perspektívában is nagyarányúnak és ragyogónak mondható. Ennek a kornak vezéralakjai, a fejedelmek, elsősorban nem katonáknak vagy államférfiaknak, hanem kultúrhősöknek érezték magukat s mint ilyeneknek az alkotó munkán csügg a lelkük. *A XVII-ik századi erdélyi fejedelmek gondolkozásukban és világnézetükben messze túlszárnyalták a mi fennen hivalkodó korunkat abban, hogy tekintetük előtt az állami, társadalmi, a gazdasági élet, a politikai és katonai hatalom nem öncélúak, hanem eszközök Isten dicsőségére és a kultúra szolgálatára.*

A magyar tudományos törekvések tűzhelye ebben a korban különösképpen a gyulafehérvári collegium academicum. Alapította Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben. Különösen nagy virágzásra jutott 1620 óta, amikor az európai tudományosság legkiválóbb alakjai: Alstedius theológiát, filozófiát, Bisterfeld természetbölcseletet és Piscator rhetorikát és grammatikát tanított. Nemzetiségükre nézve a német nemzet fiainak vallják magukat, de a fejedelmi collegiumnak hűséges munkásai. Ezeknek a nagy tudós személyiségeknek jelenléte és tudományos gondolkozásuk iránya Gyulafehérvárt az európai tudományos élet egyik centru-

¹⁴ I. m. Budapesti Szemle, 1858. IV. kötet, 14. lapon.

mává tették. Az erdélyi magyar tudományos életre gyakorolt hatását még ma sem tudja a magyar szellemtörténeti kutatás kellőleg méltányolni. Szilágyi Sándor pl. úgy találja, hogy „a befolyásuk nem tölt fel a nemzet előzményeivel ellenkező formákat”.¹⁵ Ha azonban alaposan megvizsgáljuk a XVII. és a XVIII. század magyar tudományos törekvéseit Erdélyben, megállapíthatjuk, hogy az academicum collegium külföldi professzorai által inaugurált ú. n. enciklopédikus gondolkozásmód még a későbbi századokban is egyenesen tudományos hagyománnyá vált az erdélyi gondolkozásban. Kissé modernizálva ennek az iránynak tudományos elvét így fogalmazhatjuk meg: Minden tudományos kérdést az ismeretek lehetséges legnagyobb összefüggésében kell vizsgálni és megoldani. Ez a gondolkozásmód már a XVII. század elején bizonyos reakciót jelent a klasszikus irodalmi tanulmányokon nyugvó humanisztikus gondolkozásmóddal szemben. Ezt az elvet alkalmazzák a biblia tanulmányozásában, amikor Bisterfeld megállapítja, hogy a Szentírás magyarázatában és értelmezésében csak annak lehet szerencséje, aki enciklopédikus ismeretekre támaszkodik. Ezt a tudományos elvet vallja a pedagógiában Comenius, a sárospataki professzor, aki az oktatás ideáljául tűzi ki a „pansophia“-ra való törekvést. Ezt az elvet vallják az academicum collegium későbbi magyar professzorai s ennek az elvnek hatása húzódik végig minden erdélyi magyar tudományos törekvésen el egészen Brassai Sámuelig. Ennek a tudományos gondolkozásnak a híve: Keresztúri Pál, Geleji Katona István, Szenczi Molnár Albert, a tudós kolozsvári professzor: Porcsalmi András, különösképpen Apáczai Csere János, később Bod Péter. Hogy mennyire hagyománnyá lett ez a gondolkozásmód Erdélyben, hadd hivatkozzunk az erdélyi magyar parochiákra, amelyeknek tanulószobáit még a múlt században is „múzeum“-nak nevezték, jeléül annak, hogy az valóban az összes tudományos ismeretek kincses kamrája, ahol még egyes múzeális tárgyak is készen állanak a tudományos demonstrációra.

A XVII.-ik századbeli magyar tudományos törekvéseknek legkiemelkedőbb, egyenesen prófétai erdélyi alakja: Apáczai Csere János.¹⁶ Csupa tűz, lángoló, lobogó tűz, amely hevít, gyújt s az igazság előtt való hódoló lelkesedésében csupa ítélet, amely pusztít mindent, ami hazugság, ami szüklátókörség, ront és zúz mindent, ami silány, ami ellentmond a nemes szellemiség parancsoló tekintélyének. A Ramus és a Cartesius hideg racinálítású, józan, elemző filozófiáján nőtt fel s az igazság után való olthatatlan szomjúság űzte tudományról-tudományra. De nem elég neki az önmagán nyugvó igazság: ő az akarat teremtő erején keresztül a tetté vált igazságot akarja látni. Apácai alakja típusa az ifjúi hévtől áthatott magyar tudományosság, de ezen túl személyisége egy egész kulturális program, amelynek nyugtalanító nemes forradalmi hatását és feszítő erejét még a lendületes

¹⁵ I. m. Budapesti Szemle, 1858. III. kötet, 142. lapon.

¹⁶ Dr. Tavaszty Sándor: *Apáczai Csere János személyisége és világnézete*. (Minerva Könyvtár.) Kolozsvár, 1925.

erejű fejedelmi kor sem tudta elviselni. Az Apáczai által akadémiaiá vá fejlesztett kolozsvári kollégium Apáczai-émlékünnepélyén ama jeremiási textus alapján prédikáltam: „És kinyújtá az Úr az ő kezét, és... monda: Imé, az én ígéimet adom a te szádba!... gyomlálj, irts, pusztíts, rombolj, építs és plántálj!“ Ennek az Úristen orcája előtt járó, a lemes szellemiség törvényszerűségét tisztelő, ethikai jellemű és építő kritikai tudományosságnak volt maradandó becsű képviselője Apáczai Csere János. Olyan tudományosságot sürgetett, amely a tudományt nem aljasítja le pusztá eszközzé, hanem fenntartja azt a tiszta szellemiség magaslatán, de viszont nem elégszik meg egy meddő tudákossággal, hanem kiható erővé teszi az igazságot, amely az egész emberi életet szolgáló technikai civilizációvá és felemelő hatású szellemi kultúrává tud válni. Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek az a legfájdalmasabb pontja, hogy Apáczai „lelke“, bár belejárt, de nem vált integráns motívumává az erdélyi magyar tudományosságnak. Csodálkozom, hogy még nem alakult egy Apáczai Tudós Társaság, amely a tudományt az ő építő kritikája értelmében mivelné! Azt azonban örömmel kell megállapítanunk, hogy Apáczai lelke, ha mint latens principium is, de meg-megzavarja az erdélyi tudományosság Bethesda tavát!

Apáczai prófétai lelke lobogott a XVII-ik század egy másik nagy alakjának, a székelységére mindig büszke Szenczi Molnár Albertnek és a század végén élt Misztótfalusi Kis Miklósnak, az európai híru nyomdász-tudósnak, keblében is. Ezek a nagy magyar bujdósok, akik európai tudós centrumok tiszteletét és becsülését nyerték meg a magyar névnek, nyugalmas nyugateurópai környezetükben is csak haza gondolkodni elmaradt, szegény, szenvedő nemzetükre, s csak egy vágy emészti szívüket: ellátni nemzetüket olyan hasznos könyvekkel, amelyek épülést és nemes, tiszta műveltséget oltanak a föld fiainak lelkébe. Csodálattal kell megállanunk az előtt az irodalmi munkásság, lankadatlan szorgalom előtt, amely eredeti és fordított művek egész sorával igyekszik minden szellemi hiányt és szükségét rövid évtizedek alatt pótozni! Szenczi Molnár Albert szótárakat, grammatikákat, bibliákat, énekeskönyveket, építőiratokat, prédikációkat készít, fordít, sokat saját kezű szedésével nyomtat és ad ki, csak nemzete ne lásson semmiben hiányt. Aprópénzre váltják tudományos készségüket, hogy a tudományban és műveltségben elmaradt testvéreiket elérjék és megragadják. Fájdalom, nemzetük e sok lelki kincsért Szenczinek koldusbottal, Kis Miklósnak pedig sírbavivő sok lelki keserűséggel fizetett meg!

Még csak egy nevet említsünk, aki a magyar tudományosság e korbeli történetében rendkívül jelentős szerepet tölt be: Geleji Katona Istvánnak, az erdélyi kálvinizmus nagy püspökének, nevét. Nagy antitritárius ellenfelével, Enyedi Mihállyal, együtt ennek a kornak legnagyobb szabású erdélyi theologusa. Itt azonban Gelejit nem mint theologust, hanem mint nyelvészt kell kiemelnünk. Simonyi Zsigmond szerint ő volt az első öntudatos és rendszeres nyelvújító. „Magyar Grammatikája“ a magyar nyelvészet terén különös jelentőséggel bír. Először is felállítja a helyesírás etimológiai elvét s ezzel megkezdődik a magyar nyelvészetben az etimológizálás vagy szófejtés, amely ma a nyelvészet

alapját képezi, másodszer kimondja azt a nagy elvet, hogy a meglévő képzések és összetételek analógiájára új és szokatlan szokat is alkotunk, s ezzel megindította a mindenkori nyelvújítás folyamatát, amely minden élő nyelv legfőbb életfeltétele.¹⁷

Az erdélyi fejedelmi kor hevítő erejű tudományos törekvéseinek szelleme élt tovább a következő században is, bár sokszor csak csöndesen csillogva, de időnként fel-fellobbanva is. A XVIII-ik századot nem lehet Erdély történetében minden fenntartás nélkül a hanyatlás korának nevezni. Ennek a kornak is megvannak a komoly tudományos törekvései, s ezeknek megfelelő súlyos representánsai. Kétségtelen, hogy az erdélyi szellemi situáció az önálló erdélyi fejedelemség megszűntével, de meg a XVIII-ik századi felvilágosodás beköszöntésével lényegesen megváltozott. És mégis a magyar tudományos törekvések szívósan élnek tovább. Ezek a tudományos törekvések azonban Erdélyben nem mutatnak a XVII. és XVIII. századok között olyan nagy szakadékat, mint a nyugati országokban. Míg Nyugaton a XVIII. század a felvilágosodás szellemétől áthatva nagy reakció a XVII. század teológiai szkhológizmusával szemben, Erdélyben a korszellem megváltozása csak annyiban érezhető, hogy a felvilágosodás individualizmusa és praktícizmusa a dogmatikai vitákat háttérbe szorítja, — amihez ugyan a cenzura és a külső nyomás is hozzájárult — s helyüket elfoglalják, a felvilágosodás szellemének megfelelően, az etikai kérdések tárgyalása, valamint a gyakorlati keresztyén élet épülését szolgáló irodalmi alkotások. Egy másik nagy különbség, ami a korszellem változásával mutatkozik Nyugat és Erdély között az, hogy Nyugaton erőteljesen megindult a tudományosságban a nagy differenciálódás, amely bevezeti a tudományos munkába a szakszerűséget s megindít egy nagy folyamatot, amely az egységes egy tudományosságot specializálja, Erdélyben azonban még ebben a században is él tovább az az enciklopédizmus, amely olyan univerzális elméket produkált, mint Bod Péter, Fogarasi Pap József, Pápai Páriz Ferenc, Köleséry Sámuel, különösképpen pedig Benkő József, akik valamennyien nyugati tudós társaságok figyelmét vivják ki a legkülönbözőbb irányú és tárgyú tudományos munkásságukkal. És végül hadt mutassunk reá egy harmadik különbségre, ami a nyugati és az erdélyi felvilágosodás között fennáll. Ez pedig abban a sajnálatos tényben mutatkozik, hogy míg Nyugaton a felvilágosodás hatása alatt a nemzeti nyelv a tudományokban háttérbe szorítja a latin nyelv használatát, Erdélyben a nemzeti nyelvet, mely az Apáczai, Geleji és a Szenczi Molnár ajkán és tudományos irodalmi alkotásaikban olyan erőteljesen és ékesen esengett, háttérbe szorítja a latin nyelv, ami a magyar tudományosságot károsan befolyásolja.

Ennek az utóbbi ténynek kell tulajdonítanunk, hogy a XVIII. század erdélyi magyar tudományosságának nincs olyan nagy kiható ereje és nincs olyan kohéziója, amilyen volt a XVII. századénak. Ebben a te-

¹⁷ Dr. Tavaszy Sándor: *Geleji Katona István személyisége*. Református Szemle, Kolozsvár, 1926. 3—12. lapokon.

kintetben egyedül Bod Péter kivétel, aki nagy egyháztörténeti monográfiáján kívül a többi műveit mind magyar nyelven írja, egyenesen azal az intencióval, hogy a magyar tudományosságnak társadalmi háttérrel biztosítson, hogy a magyar tudományos törekvések ne legyenek a közömbös vak éjszakába hiába kilőtt nyílak, hanem legyenek ébresztő erejű trombiták és hódító erejű, művelődési közösséget teremtő eleven energiák.

Bod Péter magyar nemzeti tudományos jelentősége annál nagyobb, ha meggondoljuk, hogy ennek a korszaknak erdélyi magyar tudósait tudományos törekvéseikben semmiféle öntudatos célkitűzés, intenció és program nem vezeti. Keresnek, kutatnak, vagy írnak és alkotnak, mert tudományos ösztöniségük nem hagyja pihenni. Doktori promociós iratok, disszertációk külföldi egyetemek fakultásain, vagy alkalmi pályatételre írt pályaművek, tudós passzióból született értekezések vagy esetlegesen feltalált történelmi okmányok közlése és gyűjtése, de minden átfogó cél és terv nélkül: jelzik azt az utat, amelyet e kor tudósai megfutottak. Az alig 41 évet élt tudós marosvásárhelyi professzort, Fogarasi Pap Józsefet, említsem, aki az 1780—82. években, tehát három év alatt, hét tudományos díjat nyert el a harlemi és leideni tudós társaságoktól. Az 1782. évben egymásután két arany és egy ezüst éremmel tüntetik ki Leidenben. Mindezeket pedig megelőzőleg a berlini tudományos akadémia 50 aranyas jutalmát vívta ki s halála évében is ugyancsak a berlini akadémia pályatételére készült.¹⁸ A holland, német egyetemeken doktori disszertációikkal, tudományos disputációikkal tisztességet és becsülést szereznek a magyar névnek, de tudományos munkálkodásuk a magyar tudományos törekvések történetében nyom és hatás nélkül vész el. E kor tudósainak életét és munkásságát tanulmányozva, sokszor az a benyomásunk, hogy lelküket és érdeklődésüket csak a lángelme játszi kedve, vagy a problémákkal is birokrakelő magyar virtuózkodás hajtja és befolyásolja, anélkül hogy ez tudományos komolyságuk rovására menne. Micsoda heroikus tudományos munkásságot fejt ki Benkő József, a Transilvania írója, de amint virtuózkedvének az emberi butaság és rosszindulat útjába áll, többé nincs elég fegyelmező ereje, hogy azzal szemben felvegye a harcot, hanem a bűnnek és a bornak adja a fejét és azt, akit a külföldi komoly tudományos közvélemény bámulattal, hódolattal és kitüntetésekkel halmoz el, a honi irigység és gonoszság sárral dobálja meg és törsvúrásokkal sebzí halálra. Az erdélyi poétának Hollóéneke jut eszünkbe, amint az emberi gonoszság és szűklátókörűség által mélységbe taszított Benkő Józsefekre gondolunk:

„Jaj, magányos,
kósa fajta,
árvaságnak
átka rajta.
Napsugárban,

felleg-árban,
jár magában —
úgy vesz el az
Éjszakában.“

(Áprily Lajos.)

¹⁸ Koncz József: *A marosvásárhelyi református kollegium története. A kollegiumi Értesítő, 1896. 208 kk. lapokon.*

Elvesztek az éjszakában, a riogató rémekkel teli szomorú erdélyi magyar éjszakában! Úgy elvesztek, hogy a modern magyar tudományos történetírásban sem látunk semmi kedvet és igyekezetet valami kis világozást vetni e nagy erdélyi elmékre.

A magányos magyar tudományos küzdelmek és a sötét éjszakában való zarándoklás ideje Erdélyben csak a század végén kezd véget érni. Az első nyilvános erdélyi könyvtár alapítója, Teleki Sámuel kancellár, és az első csillagászati intézet alapítója, Batthyány Ignác püspök, az elsők, akik kísérletet tesznek arra, hogy a szétszórt tudósokat összefogják, tudományosságuknak egységes irányt szabjanak. Birokra keltek a nehézségekkel, de csak Zágoni Aranka Györgynek sikerült kezdeményezésüknek testet adni s törekvéseiket a megvalósulás irányába téríteni. Az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek úgy a múzeumi, mint az akadémiai eszme irányába való egységesítése Bölöni Farkas Sándor, majd a Döbrentei Gábor legyőzhetetlen lelkesedése folytán többé nem volt megakadályozható, hanem folyton erősödött, mígnem a Mikó Imre és Kemény József alkotó ereje folytán 1859. október 23-án az Erdélyi Múzeum Egyesület-ben történelmi jelentőségű tette érett.

III.

Aki az erdélyi magyar tudományos törekvéseket legalább a legkiemelkedőbb csúcaiban és azok nagyvonalú összefüggésében áttekinti, az nem fogja kétségbevonni, hogy *nemcsak lehet, de kell erdélyi magyar tudományos törekvésekről beszélnünk*. Kérdésbe lehet tenni, hogy van-e jogossága a geográfiai hely vagy a nemzeti nyelv által determinált tudományosságról beszélni, de az erdélyi tudományosságra vonatkozóan ezt a kérdést így felvetni nem lehet. Nem lehet pedig azért, mert az erdélyi magyar tudományosságot nemcsak a geográfiai hely és a nemzeti nyelv, sőt nem is elsősorban ezek határozzák meg, hanem az egészen sajátos történelmi tényezők által egybepaskolt életközösség, ama tragikus élet- és világszemlélet, amely a földi étellel szemben nem támaszt igényeket, tehát ezt a világot és életet a zarándoklás idejének nézi, melyen valami szent könnyelműséggel halad keresztül. Ez a sajátos erdélyi életközösség és világszemlélet párosulva azokkal az isten-áldotta ragyogó értelmi és észbeli képességekkel, amelyekkel az erdélyi magyar lélek fel van ruházva, bizonyos szükségképeniséggel hoztak és hoznak létre magyar tudományos törekvéseket Erdélyben. Kétségtelen, hogy ezeknek a törekvéseknek és teljesítményeknek hatalmas hányada úgy lobbant fel és égett el, hogy elegendő vagy csak az alkotó szellemnek magának, vagy a boldog és kényelmes Nyugatnak világolt s Erdélynek vajmi kevés fény jutott abból. Hányan és hányan hordtak vizet nem is a Dunába, hanem a Rajnába, de azért nincs egy sem, aki önmaga feláldozásával is ne vállalta volna az erdélyi magyar sorsközösség minden fájdalmát és egész terhét. És hányan és hányan vannak, akik csak a nemzeti művelődés haláláig hű szolgálóinak érezték és vallották magukat! Bolyai Farkas 1799. év májusában pénz hiányában gyalog indul haza Göttingából, de még egyszer találkozik a később világhírűvé vált ba-

rátjával, Gausszal. A találkozás színhelye a Harz, ahol elszívják még egyszer pipáikat s abban állapotodnak meg, hogy minden hónap végén egymástól távol is megülik a „barátság ünnepét“, amely abban fog állani, hogy egymásra gondolva elszívják egy-egy pipa dohányt, aztán — amint írja Bólyai Farkas — a haldoklók búcsúzásával, csaknem némán, kezet szorítva elválnak egymástól „azon egy zászló alól kétfelé küldetve.“ Egyik megy vissza Nyugatra, a másik neki vág a Királyhágónak, hogy sok nagy fájdalmat hordozva, a küldetés terhe alatt roskadozva, felvegye az erdélyi tudós súlyos igáját. Az erdélyi magyar élet tragikus szépsége és gazdagsága el sem képzelhető azok nélkül az áldozatok nélkül, amelyeket tudósai hoztak a nemzeti élet oltárán! A Bólyai Farkas szavait különösképpen azért idéztem, hogy hangsúlyozzam: az erdélyi magyar tudós életét és munkáját küldetésének fogta fel, amelyet, ha összeroppan is a terhe alatt, véghez kell vinnie, hogy az Isten nagy világa eme kicsiny erdélyi szférájában a nemzeti élet kicsiny kévéiből kiveressék az Isten aratásának sok drága magva.

Fel lehet vetni, sőt fel kell vetni a nagy kérdést: fennáll-e a szűksége Erdélyben ma a tudományosságnak és a tudományos törekvéseknek? Ha pedig fennáll ez a szükség, milyen irányú; ha pedig nem áll fenn ilyen tényleges szükség, akkor fel kell-e ezt ébreszteni? Van-e jogosultsága ma Erdélyben a tudományosság igényének? Vajjon meg lehet-e kockáztatni, hogy egy kicsiny, kisebbségi sorsban élő nemzet, amely többé-kevésbé önálló szellemi életre van kényszerítve, mellőzze a tudományos élettevékenységet?

A mi kis világunk nagy filisztereinek ajkán sokszor elhangzott már az a megállapítás, hogy az a nemzet, amely alig tudja existenciáját biztosítani, nem ér rá arra, hogy a tudományosság luxusát üzze. Hallottuk aztán azt a kifogást is, hogy vajjon van-e Erdélyben annyi feldolgozandó, már meglátott vagy még csak remélt tudományos nyersanyag, amely az erdélyi tudományos törekvések igényjogosultságát igazolná.¹⁹ Ezekre a kérdésekre együtt felelünk meg! Elsősorban is tisztában kell lennünk azzal, hogy a nemzeti existencia fogalma nem merülhet ki a külső, természeti anyagi existenciában. A létfenntartás síkja nemesupán a vér és az arany, nemesupán a kenyér és a terített asztal, a ruha és az öltözködés gondja. Az a nemzet, amely existenciáját csupán a közgazdasági tevékenység, vagy ma helyesebben azt mondhatnám, a közgazdasági erőlködések síkjában éli ki, az a nemzet erkölcsi értelemben még nem nemzet, legfeljebb a népiség kategóriájában vegetáló természeti értelemben vett faj. Még a szépség illúziójában élő irodalmiság sem egyéb a nemzettest nagy épületén, mint csillogó ékesség, szívderítő ornamentika, az egésznek szilárd vázát azonban az ethikai erőktől áthatott tudományosság adja meg. Az existencia teljes fogalma az egész életet minden vonatkozásában involválja. Kezdetleges, részleges és fájdalmasan hiányos minden olyan élet, amely csak a test gondját hordozza. A testiség csak kéreg, s amint nem fa az, amelynek

¹⁹ Császár Károly: *Az erdélyi magyar tudományosság problémája*. Erdélyi Helikon, 1930. májusi száma.

csak kérge van, úgy nem nemzet az, amelynek csak anyagi-gazdasági existenciája van.

A magyar tudományos törekvéseket Erdélyben elsősorban azok a feladatok határozzák meg, amelyeket nem tölthet be és nem végezhet el és nem is végez el helyettünk senki más. Különösen a mult század kezdetétől fogva, ennél az elvnél fogva, az erdélyi történeti mult kutatása és a nemzeti nyelv mívelése azok a feladatok, amelyeknek betöltésére igyekeznek tudósaink, valamint a beindított kollektív tudományos törekvések. Zágoni Aranka György 1794-ben egyik levelében azt írja: „Az írók nem egyaránt tudják jól a nyelvet, mivel nem mindnyájon annyok és dajkájok tejjével tanulták vólt, némellyeknek elméjük ereje a szép gondolatoknak szülésére gyenge és ezért a nyelvet huzzák, hogy kis erőltetett elmésséget sajtollyanak, nevezetesen eme finnyás írók, a nyelvnek természeti tisztaságát és közönséges érthető szokott élését unják, és azért idegen tzifrázásokat vadászván, a nyelvet nem illendő, és urí, hanem fársángi köntösbe öltöztetik. Mindezek a magyar nyelvnek mívelését nem tsak szükségessé teszik, hanem annak siettetését is kívánják.”²⁰ *A nemzeti nyelv* épségének és tisztaságának féltése, de egy-szersmind sajátos természetének megismerése, *a történeti mult kutatása* mellett a század kezdetétől fogva tudós társaságainkban és folyóiratainkban elválaszthatatlanul együtt haladnak. Ma sem lehet eléggé sürgetnünk különösen a XVIII. századbéli erdélyi szellemtörténet tanulmányozását, a sok kiadatlanul heverő kézirat számbavételét s kiaknázását. Különösen a XVIII. századból mennyi fényes nevet takar el az ismeretlenség sötét éjszakája. De nemesak az eddig felkutatlanul maradtak élete és munkássága vár új és új tudós kutatókra, hanem a már félig ismertek, de a teljesen ismertek is a tudományos szellem követelményei szerint folytonos revízióra szorulnak, mert a tudomány csak akkor tudomány, ha a kérdésben és a feleletadásban meg nem áll, hanem újból és újból végigkérdezi azt is, amit már egyszer lezárt, s azt is, amit még senki sem tett kérdésessé.

A nyelvészeti és a történettudományi feladatok hozzák magukkal a *népi sajátosságok kutatását*. Az erdélyi néprajzi, vagy még közelebbről az erdélyi magyar néprajzi feladatok ma különösképpeni kötelességet rónak az erdélyi tudományosságra. A népi sajátosságok, a néplélek, a népszellem, a népi világnézet és vallás olyan területek, amelyeket csak azok járhatnak be, akik ugyancsak a népközösségnek tagjai, mert csak ezek tudják magukat népükkel megértésig menő szeretettel azonosítani.

Ezeket az itt említett tudományos feladatokat azok fogják méltányolni, akik nem tudnak elfelejtkezni arról, hogy a tudománynak nyújtania kell azokat az előfeltételeket, mint ismereteket, amelyeken az öntudatos nemzetnevelés épül és lehetőségessé válik.

Sajátos geográfiai helyzetünkől következik továbbá az a tudományos feladatunk, amelyet röviden az *orientálizmus szellemi alkatának megismerésével jelezhetek*. Itt Kelet kapujában nem halhatnak ki a Körösi Csoma Sándor és a gr. Kuun Géza szellemi utódai, hatalmas

²⁰ Új Magyar Múzeum, V. évf., 1855. I. kötet 409. lapon.

európai jelentőségű munkásságuknak várományos továbbvivői. Mennyi nyelvészeti, néprajzi, vallástörténeti, szellemtörténeti, irodalomtörténeti és általában mennyi történelmi feladat vár az orientalizmus irányában megoldásra, amelyeknek komoly keresztülvitele az erdélyi magyar tudományos törekvésekre egyenesen a tudományos becsületbe vágó kötelezettségeket ró.

Hadd említsük végül azokat a tudományos kötelezettségeket, amelyek az erdélyi föld alá temetett történelem felkutatásában várnak az erdélyi magyar tudományosságra. Hogy ezen a területen mekkora lehetőségek állanak előttünk tudományos becsületünk növelésében, azt a nem régen elhalt László Ferencünk példája mutatja, akihez V. Gordon Childe, az angol tudományos akadémia archeológiai osztályának elnöke, erödsdi ásatásai alkalmából azt írta: „Ön olyan tökéletes és páratlan munkát végzett a praemykeni őstelep feltárásában, hogy ezzel egyedül áll az egész világon. Ezért a tudományos világ háláját tolmácsolom Önnek”.²¹ *Az erdélyi ősrégészet* olyan dicsőséges multtal és jellel dicsekszik, amelynek erköcsi kötelezettségei elől az erdélyi tudományosság a jövőben sem térhet ki.

Ezeken a speciálisan erdélyi tudományos feladatokon túl különös kötelezettség vár az erdélyi tudományosságra a *filozófia* terén, amelynek Erdélyben olyan munkásai voltak, mint Apáczai Csere János, Deési István, Sipos Pál, Köteles Sámuel, Péterffy Károly és különösképpen Böhm Károly. Erdély földje sajátos geográfiai helyzeténél, szakadatlan küzdelmekkel teli történeténél és sorstragédiáinál fogva bizonyos kényszerítést, termékeny indításokat ad az élet és világ nagy kérdéseinek folytonos és radikális végiggondolására, a meg nem álló, sohasem veszteglő reflektálásra.

De nem mondhat le az erdélyi tudományosság a többi szaktudományokban való részvétel kötelezettségéről sem. Juthatnak a nagyvilág természettudományi, orvostudományi, jogtudományi és matematikai kutatásai még olyan rendkívüli eredményekre is, de a tragikus életű Bolyaiak és a nem kevésbé tragikus Apáthyak tudományos eredményei kötelezik úgy a jelenkort, mint a jövődőt, és sem a jelenkor, sem a jövődő tudományossága nem fog tudni ezeknek a mi nagyjainknak eredményein túlnézni, mert tudományos lelkiismerete nem fogja soha megengedni!

IV.

Ha az itt felállított követelményeknek tükrében nézzük a jelenkori erdélyi tudományosságot és ha számba vesszük azokat a körülményeket, amelyek között él és küzködik, akkor elmondhatjuk, hogy „az erdélyi magyar tudományosság *történelmi folytonosságát* megmentette és fenntartotta.”²² Ha többet nem is, csak ennyit tett volna, akkor is skat tett. De ennél többet tett! Nem mutathat fel ugyan fokes könyveket, hanem csak kisebb terjedelműeket, leginkább pedig csak értekezéseket, dolgozatokat és cikkeket, amelyek folyóiratok hasábjain jelentek meg.

²¹ Péter Mózes: *Dr. László Ferenc. Pásztorúz*, 1925. 423. l.

²² Dr. Császár Károly: i. h. 383. lapon.

A tudományos haladást azonban, jól tudjuk, nem mennyiségi szempontok döntenek el, hanem a minőségek. Ezek a könyvek és értekezések pedig a problémáikat már nem a múltból veszik, hanem a jelenkor tudományos életének forrongó tüzeiből, s már nem is úgy állítják be, amint az elmúlt évtizedek, hanem úgy, amint azt a mai tudományosság igényei megkövetelik. Nehéz nekem itt nevekre hivatkozni, mert az ezek mögött álló személyekhez úgy térben és időben, mint lélekleben igen közel állok. Elég azonban azt mondanom, hogy az erdélyi tudományos életnek olyan munkásai vannak, különösképpen a szellemi tudományok, mint a nyelvészet, történelmi, közéleti, régészeti, művészettörténeti, irodalomtörténeti, filozófia és pedagógia, matematika, de a természettudományok, főképpen a geológia terén, akiknek jórésze előtt szabadon állnak a nagy magyar tudományos sajtóorgánumok, sőt a nagy német tudományosság is szívesen nyitja meg nem egy előtt a kapuit. Különösen a szellemi tudományok terén nem egy esetben merőben új kérdésekkel vagy legalább is a kérdéseknek új probléma-beállítással találkozunk. Könyvek jelentek meg és jelennek meg, amelyek az egyetemes magyar tudományosságban évtizedekre visszamenő hiányt pótolnak, források és forrástanulmányok, amelyek új adatokkal és szempontokkal gazdagítják az egész magyar tudományosságot.²³

Nagyon könnyű dolog az erdélyi magyar tudományosságot vádolni is, rágalmozni is, de éppen olyan könnyű dolog a vádak és rágalmozások alól felmenteni, sőt könnyű dolog fogyatkozásaiért menteni és igazolni is. Egyiket sem szabad tenni, hanem úgy kell venni azt, amint van: mint egy halálos veszedelmek között hánykolódó nemzet hősi erőfeszítését. Ki talál ma itt a tudományos kutatáshoz és alkotáshoz alkalmat nyújtó otiumot? Ki az ma itt, aki *csak* problémája gondjával tudná fejét álomra hajtani s a megújult tudományos életkedv sovárgásával tudna reggel íróasztalához ülni? Ki az ma itt, aki legalább órákat, nem is napokat tudna *csak* tudományos érdekei szolgálatába állítani? Ki az ma itt, aki osztatlan lélekkel és érdeklődéssel tudná a magyar tudományosság eszményi célkitűzéseit szolgálni? Ki az a magyar tudós ma itt, aki ne szenvedne egyéni vergődései között rettenetesen külön azért, mert még nem tud lemondani az erdélyi magyar tudományosság jövődjéről? Az erdélyi magyar tudós szenvedő, vérző szívvel írja sorait, tehát ne csodálkozzunk, ha meg-megesuklik a hangja, ha rapszódikussá válnak mondanivalói és ha sokszor sietve tesz pontot oda, ahol a problémája szálait még tovább kellett volna szőnie!

A jelenkori tudományos törekvések történetében megvan mégis a haladás. Ennek eredetét egészen határozottan az 1924.-ik év kezdetére kell tennünk. Ebben az évben indul meg dr. Borbély István szerkesztésében az *Erdélyi Irodalmi Szemle*. Ezzel kezd kialakulni az erdélyi

²³ Csűry Bálint: *Az erdélyi magyar tudományos élet (1919—1924)*. Pász-tortüz-Almanach, szerkeszti: dr. György Lajos, Kolozsvár. 1925. 226—238. 1. — Dr. György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*, Bpest, Irodalom-történeti Füzetek 12. sz. — Dr. György Lajos: *Erdély magyar irodalomtörténeti munkássága (1919—1923)*. Erdélyi Irod. Szemle, 1924. 2. szám, 97. lapon. — Dr. Wildt József: *Erdélyi magyar matematikusok és fizikusok tudományos munkálkodása 1919. óta*. Erdélyi Irod. Szemle, 1924. 3—4. számában. Lásd tovább az Erdélyi Irodalmi Szemle bibliográfiáit.

tudományosság irodalmi fóruma. Kezdetben mint valóságos „szemle“ a magyar irodalmi alkotások számbavételével törődik, de lassan-lassan fórumává válik a tiszta irodalmi és tudományos kritikának, majd tovább bővül annyira, hogy amikor 1926-ban dr. György Lajos átveszi a szerkesztését, már mint kész és magas értéket elért „tudományos és kritikai folyóirat“ lép fel úgy az erdélyi, mint a Királyhágón túl lévő magyar tudományos szellemi életben. Ugyanebben az évben dr. György Lajos megindítja az *Erdélyi Tudományos Füzetek* kiadását s ezzel egy újabb lehetőséget létesít a belsőleg mind inkább és inkább megszerveződő erdélyi tudományosság részére. Tovább haladt az erdélyi tudományosság az 1930-ik évben, amikor az Erdélyi Múzeum-Egyesület átvette az Erdélyi Irodalmi Szemlé-t s dr. György Lajost főtítkárává választván, az ő szerkesztésében megindítja tizenkétévi szünetelés után az *Erdélyi Múzeum* XXXV. kötetét (évfolyamát), az új folyam I. kötetét. Abban a boldog reménységben élünk, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemlének, mint az új erdélyi tudományos élet szerves növekvése folyamán kialakult orgánumnak és az Erdélyi Múzeum Egyesületnek ez az összehozása az erdélyi magyar tudományos törekvéseknek új lendületet fog adni és tudományos törekvéseink szétágazó szárait egységbe fogja kötni. Biztosítéka ennek a szerkesztő személye, aki eddigi tudományos szervező munkája révén különös hivatottsággal rendelkezik erre, de biztosítéka ennek az a nem nagy számú, de növekvő lelkesedéssel megáldott kis tudós csapat is, amely az Erdélyi Múzeum-Egyesület mögött áll. Abban a boldog reményben élünk, hogy az az Istentől rendelt erdélyi sors, amely eddig áldott és vert, ki fogja hívni belőlünk azokat a kharismákat és szellemi javakat, amelyek, mint mennyei magvak hintettek el a mi szellemiségünk talajába. Tudjuk, hogy a mi életünk a nagy emberi életnek nem a déli verőfényes és napsugaras oldalára esik, hanem a komor árnyékoktól sötét, szelektől és viharoktól dúlt sziklás oldalára, de azt is tudjuk, hogy itt is van, még pedig különös tenyészet, amely megérdemli a hegymászókéhoz hasonló sok fáradságot és verejtékezést...

*

A magyar lélek titkokat kutató lélek volt mindig, elkezdve azoktól a pogány táltosoktól és sámánoktól, akik a puha fába betűket róttak és scytha ábécéjüket megalkották, hogy látásaikat írásba tegyék. De a magyar lélek a titkok előtt mindig hódolattal és alázatossággal állott meg, mert a titkok csak azok előtt nyilatkoznak meg, akik az igazságot nagyobbnak tartják önmaguknál. Akik pedig megismerik az igazságot, azok az igazság által szabadokká, önmaguknál nagyobbakká lesznek. Az erdélyi magyar tudományos törekvések tehát az önmagunk fölé való növekedésre és a szabadságra köteleznek. Egész multunk beszédes bizonyossága annak, hogy mialatt növekedtünk és szabadságra törtünk, magunkat folytonosan feláldozva éltünk. A magyarság számára a Kárpátok koszorújába kerített erdélyi föld olyan, mint egy nagy áldozati oltár, ahova Isten azért helyezett minket, hogy minden javainkat szakadatlanul áldozatul vigyük; áldozatul másoknak és áldozatul annak, aki maga a Kezdet és a Vég, az Alfa és az Omega, az Első és Utolsó!